

ÚJ KÖNYVEK

Az agrárpolitika gazdaságtana. Válogatott tanulmányok. Szerkesztette: Fertő Imre és Éder Tamás.

Századvég Kiadó, Budapest, 1998. 325 oldal, 1568 Ft.

A könyv fedelén Salvador Dalí érzelmes-szép képe 1966-ból: fázós középkorú asszony imádkozik igencsak szegényes mindennapi kenyéréért. Az utolsó lapon, az impresszum alatt a szerkesztők köszönetet mondanak a képért egy torinói kiadónak, vagyis fontos volt nekik, mit pillant meg legelőször az olvasó. De mit mutat a folytatás?

Ma kétféle dolgot neveznek agrárpolitikának. Az egyik: politika, amelyet mint az államhatalom irányultságát határozhatunk meg a földön és a földdel gazdálkodók összességének vagy csoportjaiknak kedvező vagy éppen hátrányt okozó döntések meghozatalára; gazdaságpolitikaként a mezőgazdaság helyének kijelölésére a gazdasági növekedésben, az élelmiszer-ellátásban, a piaci viszonyokban, a kivitelben. A másik: így nevezik az állami beavatkozás eszközeit, amelyek megszabják vagy módosítják a mezőgazdasági célú földhasználat, az árak, a jövedelmek, a termékpálya, a piaci kapcsolatok (szerződéses rendszerek) stb. alakulását. Lévéen ez a felfogás angolszász eredetű, ilyenkor – tükörfordításként – az „agrárpolitikák” kifejezés is gyakran előfordul a szakirodalomban.

A kötet tizenhárom tanulmányt és egy publicisztikai jellegű cikket tartalmaz, kettő kivételével angol–amerikai szerzőktől. Az írások közül egyetlenegy származik a hatvanas évekből, a többi a nyolcvanas–kilencvenes években jelent meg először. Mint a könyv előszavából megtudjuk, a szerkesztőknek az volt a céljuk, hogy bemutassák és hozzáférhetővé tegyék az egyetemi oktatás számára az agrár-közgazdaságtan legújabb eredményeit. (Megjegyzendő: ezek az eredmények majdnem teljes kizárólagossággal a második változatként definiált agrárpolitika, sőt agrárpolitikák témájához kapcsolódnak. A növekedés-, illetve fejlődéseméletek ebben az időszakban eléggé elhanyagolt területek tekinthetők.) Kötetük összeállítása előtt a szerkesztők a fenti tárgyban legjobbnak tartott amerikai egyetemek agrárgazdasági tanszékeihez fordultak, elkérve professzoraiktól agrárpolitikai kurzusaik tematikáját és az általuk ajánlott kurrens irodalmat. Ily módon kétség sem férhet a kötet anyagának időszerű voltához.

A recenzens a válogatás szerzőinek névsorát átnézve mégis némi aggodalommal fogott az olvasáshoz: elvégre a magyar olvasó számára a neves amerikai agrárközgazdáknek legalább másfél, de inkább két nemzedéke maradt ki azóta, hogy megismerte a Magyarországon is járt iowai *Earl Headyt*, aki az ipar módjára üzött mezőgazdaság föllendülésének idején a tudomány színvonalára emelte az üzemgazdaság-

tant, vagy az emberi tőke fontosságát elsőként bizonyító, a fejlődő országok számára befektetést az emberi tőkébe fejlesztéspolitikai célként megfogalmazó *Theodore Schultz* könyvének magyar fordítását kézbe vehette. Nem sokat hallott az idősök nemzedékéből *Gale Johnson*ról, aki elszánt liberális volt ugyan kezdettől fogva, de az emberiség élelmét sosem gondolta az erőforrás-allokáció elhanyagolható melléktermékének; vagy a kiváló *Zvi Griliches*ről, aki elsőként végzett kiterjedt ökonometriai vizsgálatokat az Egyesült Államok mezőgazdaságának fő szerkezeti jellemzőiről, ezek összefüggéseiről, és akinek az eredményei, különösen a módszertaniak, ma is érvényesek. De ugyanúgy kimaradt a következő nemzedék: *Alain de Janvry*, *Vernon Ruttan*, *Daniel Sumner*, *Luther Tweeten*. Ezek azok a professzorok, akiket a szerkesztők megkérdeztek, ők azonban érthető módon nem önmagukat ajánlották, hanem többnyire azokat, akik még később tűntek föl, és azóta nevet szereztek.

A hiátus kitöltését a könyv összeállítói végül is kitűnően megoldották: a könyvbe fölvetett első tanulmány, *Bruce Gardner*é az úgynevezett farmproblémáról, azon kívül, hogy a *Journal of Economic Literature*-ben szokásos kimerítő helyzetképet ad tárgyáról, elsősorban tudománytörténeti beszámoló. Ebben *Gardner* már a lelegején idézi *Theodore Schultz* egykori definícióját 1945-ből, amely szerint a farmprobléma lényege „a legtöbb mezőgazdasági termelő alacsony bevétele, és a mezőgazdaságból származó jövedelem nagyfokú instabilitása” (16. o.), majd pedig eljut a jelen kötetben közölt szerzőkig. A hetvenes évek végéig az amerikai agrárközgazdák hol szellemes, hol unalmas modellek egész sorát állították elő a mezőgazdasági árról, a farmerok elégtelen és túlságosan változékony jövedelme okainak földterítéséhez, majd hirtelen kiábrándultak az egészről, és egyszer csak a piaci kudarcok helyett a kormányzati kudarcok kezdték érdekelni őket. Egy részük az agrártámogatások költségeit és hasznát (haszontalanságát, pazarlását) kezdte vizsgálni; más részük azt, hogy mely politikai és társadalmi csoportok miféle módon érik el, hogy éppen az agrártermelőknél, közülük is a nagyoknak és vagyonosaknak jusson a legtöbb állami támogatás. Mint *Gardner* írja: „Az intellektuális klímának ez a változása erősen nemzetközi orientációjú volt...” (64. o.). Ennek eredményeképpen legkésőbb a nyolcvanas évek második felére konszenzus alakult ki angol, amerikai és a nemzetközi szervezetekhez közel álló közgazdák körében, miszerint az agrártámogatások megszűnése magasabb szintre emelné a fő mezőgazdasági termékek világpiaci árát, csökkentené az áringadozásokat, a fejlett országokban olcsóbbá, a fejlődőkben valamivel drágábbá tenné az élelmiszereket; a fejlett ipari országokban nőne a behozatal és csökkennének az adóterhek; a fejlődők valamivel kevesebbet fogyasztanak, de nagyobb exportjövedelmükből több jutna beruházásokra és adósságszolgálatra; és mindez együtt mindkét országcsoporthoz tartós növekedést indíthatna el. Ez az álláspont az OECD-ben kezdett kialakulni 1970 körül; az IMF már a nyolcvanas évek elején büntette a kormányok árstabilizáló (készletező) politikáját, ha az a belföldi hitelplafonba ütközött; teljes mértékben elfogadta a Világbank és a GATT 1986-ban (lásd: az uruguayi forduló napirendi pontját a mezőgazdasági támogatások megszüntetéséről), nagyjából a FAO is 1991-től, és részlegesen az UNCTAD.

A most ismertető kötetben nincs olyan tanulmány, amelyben a fenti gondolatmenet teljesen ki volna fejtve, egyes részei azonban igen. Közéjük sorolható *Kym Anderson* írása arról, hogy miért csökken szükségképpen a mezőgazdaság részesedése a GDP-ben (és termékeinek az ára), ha a gazdaság növekszik; *Peter Timmer*é arról, hogy a mezőgazdasági árak stabilizálása, még ha nem a jövedelmek újraelosztása a célja, és még ha sikeres, akkor is instabilitást idéz elő a költségvetésben vagy a hitelrendszerben, továbbá kibebítható a megtakarítást és a beruházást. *Timmer* egyébként a piaci tőkéletlenségeket afféle második legjobb – ámde még mindig piaci – alkalmazkodás eredményének tekinti, amivel érdemes megbékélni, mert biztosan olcsóbb, mint az állami beavatkozás. Ebbe

a csoportba tartozik még *Alan Winters* sokat idézett tanulmánya a mezőgazdasági támogatások úgynevezett „nem gazdasági” céljairól. *Winters* az OECD számára korrekt módon összeszedte ezeket a célokat (családi gazdálkodás, falusi közösségek megtartása, környezetvédelem, a táj képének megőrzése stb.), bizonyítja azonban, hogy ezek egytől egyig gazdasági célok, minthogy „pénzzel történő mérésre és elemzésre alkalmasak”, és „a szűkösség elismerésével szükségszerűen a gazdasági hatékonyság kerül a középpontba” (117. o.), így hát értelemszerűen a gazdasági célokkal – mint velük versenyzőkkel – együtt tárgyalja őket.

Az előbbi három tanulmány elméleti kerete az általános egyensúlyelmélet, azon belül az úgynevezett parciális egyensúlyi megközelítés. A kötet második részének négy tanulmánya általában olyan modelleken alapul, amelyek explicit módon bevonják az elemzésbe a mezőgazdaság kapcsolatait más ágazatokhoz, vagy az adott ország méretét, és hogy gazdasága nyitott-e, továbbá a jóléti gazdaságtanról és az államháztartásról szóló újabb eredményeket. *K. J. Munk* érdekes tanulmányában először azt mutatja meg, hogy az Európai Gazdasági Közösség mezőgazdasági árpolitikája (amikor a Közösség belső piacán a kereslet és a kínálat alakította ki az árakat, és a határokon alkalmazott vám, rugalmas lefölezés és exportszubszidió tartotta a világgiaconál magasabb színvonalon őket) racionális volt, mert olcsóbb és hatásosabb, mint a többi ipari országban alkalmazott eljárások. A kilencvenes években azonban, amikor a (főállású) szegény gazdálkodók száma már igen kevés, a mezőgazdaság kínálata összehasonlíthatatlanul rugalmasabb, mint régen, de nagy az exportfölösleg, a viszonylag legegyszerűbb támogatási forma az átalányfizetés a múltbeli teljesítmények alapján, de lényegesen alacsonyabb színvonalon, hogy az exportfölösleg megszűnjék.

Alston és *Hurd* az Egyesült Államok (és kis nyitott gazdaságok) farmprogramjainak szerkezetét vizsgálta fogyasztói, adófizetői és nettó társadalmi költségek (az előző kettő összege, levonva belőle a termelői hasznot) szempontjából. Modelljük eredménye (nem csak az övék) nagymértékben függ az úgynevezett holtteher-költségektől, vagyis azoktól a fogyasztói és költségvetési kiadásoktól, amelyek nem jelentkeznek a támogatott szektor (háztartás) többletjövedelmeként (az adminisztráció költségei ezen felül vannak). A modell bemutatása függvényábrákon történik, és könnyen követhető.

John Floyd modellje azért tanulságos, mert három elterjedt szabályozási situációt – nincs szabályozás, területkorlátozás, illetve termékkorlátozás van – aszerint elemez, hogy a kormányzat által előidézett áremelkedés esetén melyiknek milyen hatása van a föld és a munka hozadékára. Bár valójában tisztán elméleti vizsgálódásról van szó, a szerző a végén ésszerűen valószínű paraméterekkel elvégzi a szimulációs számításokat az Egyesült Államokra, és közli ezek eredményét.

A *Dicke* és még három társa által írt tanulmány foglalkozik az agrárpolitika gazdasági hatásaival Nyugat-Németországban. Egy 13 szektoros modellbe építették be a mezőgazdaságot, mindegyik ágazathoz hozzárendelve a tényleges vámvédelmet, szubszidiókat, egyéb protekciót. Ezen mint szimulációs modellen figyelték meg a mezőgazdasági és a teljes külkereskedelem liberalizálásának makrogazdasági, szerkezeti és külkereskedelmi hatását általános egyensúlyi feltételek között, de nem engedve meg a bérek csökkenését. Eredményül azt kapták, hogy a mezőgazdaság protekciója mintegy megadóztatja a klasszikus exportiparokat, csökkentve bennük a foglalkoztatást és a nettó exportot.

A kötet harmadik része öt politikai gazdaságtani – egyes szerzők neoklasszikus politikai gazdaságtannak nevezik – cikkből áll. Ezeknek a fogalomhasználat, szemlélete lényegesen különbözik az előbbiektől, szerencsére a szerkesztőknek sikerült olyan tanulmányokat beleválogatniuk a kötetbe, amelyek kitűnően tájékoztatják az olvasót (egyetemi hallgatót) a közgazdaságtan ez újabb ágának alapfogalmairól és módszereiről.

Ilyen mindjárt az első, *Gordon Rausser* tanulmánya, az úgynevezett „politikai gazdasági” piacok működéséről az élelmiszeriparban és a mezőgazdaságban. Az ő véleménye szerint az élelmiszer-gazdaságban valóban előfordulnak piaci tökéletlenségek, és a kormányok beavatkozhatnak a piac működésébe úgy is, hogy ezáltal csökkenjenek a tranzakciós költségek, az elosztható jövedelmek pedig nőjenek. Az úgynevezett „politikai piacon” azonban gyakrabban fordulhatnak elő kormányzati kudarcok, amikor a különféle érdekcsoportoknak kedvező beavatkozások következtében a magángazdaság instabilitását a kormányzati adminisztráció instabilitása, a gazdálkodók számára egyik kockázatot a másik váltja föl, és az általános jólét csökken. *Rausser* mindegyikre hoz föl példákat az Egyesült Államok gazdaságtörténetéből, majd fölvezet egy modellt (modellcsaládot), amely alkalmas lehet (*Buchanan* szellemében) a működő és a tervezett intézményi megoldások elemzésére.

Mancur Olsonnak, a jelenkori politikai gazdaságtan egyik fő iránya megteremtőjének cikke – A mezőgazdaság kizsákmányolása és támogatása címmel – a kollektív cselekvés (és tehetetlenség) logikájának szellemes alkalmazása fejlett (és fejlődő) országok ismert agrárproblémáira. A cikk tartalma sem nem nagyon új, sem nem nagyon mély, de *Olson* kitűnően építkezik és nagyon jól ír, ezt a cikkét bárki élvezettel olvashatja.

A fejlődő országok reformjainak irodalmából jól ismert *Robert Bates* *William Robertsonnal* együtt írt cikke az új politikai gazdaságtannak egy másik iskoláját, a közösségi választások elméletét reprezentálja. A két szerző azt kutatja, hogy a fejlődő országokban a kormányzati politika miatt a mezőgazdaság rovására próbálja gyorsítani a gazdasági növekedést. A korábbi elemzések eredményétől eltérően ők úgy gondolják, hogy nem valamiféle téves gazdaságpolitikai felfogásról van szó, hanem ezekben az országokban partikuláris érdekcsoportok koalíciói használják a kormányt arra, hogy a többiek ellenében árelőnyökre tegyenek szert. A folyamat végén az érdekérvényesítésre legkevésbé képes csoport, amely a mezőgazdaságot (is) tartalmazza, nyeli el az összes előtte lévő nyereszkezdésből származó hátrányokat. A szerzők ennek bemutatására érdekes játékelméleti modellt építettek föl, megfogalmazták azt a tételt, hogy a modellben létezik legalább egy egyensúlyi koalíciós struktúra (amely az első számú egyensúlyi koalícióból és a kihagyottak koalícióinak sorozatából áll), és eléggé meggyőzően érvelnek amellett, hogy a mezőgazdasági termelők kevésbé vonzó partnerek az árelőnyökért küzdő sikeres koalíciók számára.

Ugyancsak a közösségi választások alapján áll *Balisacan* és *Roumasset* cikke az agrárprotekciónizmus folytonos növekedéséről. Ez a cikk alapján véve semmit sem tesz hozzá az eddigiekhez, mégis nagyon hasznos, mert egy egyszerű és számítható modellt találunk benne. Kár, hogy a modellszámítás eredményét már nem közlik a szerzők. Ugyancsak erősen tömörített összefoglalás olvasható négy kanadai közgazda beszámolójában arról a modellszámításról, amelyben meg kívánták becsülni az érdekcsoportok befolyását a protekción mértékére a kanadai mezőgazdaságban. A modell és (regressziós) becslés eredményeinek bemutatása eléggé világos ahhoz, hogy a cikk alkalmas legyen például szemináriumi feldolgozásra.

A kötet utolsó darabja *Rossmiller* cikke, amelyet a recenzió elején publicisztikának neveztünk. Címe: Hat probléma, amely befolyásolja az agrárpolitikát. Érdemes elolvasni, mert nagyjából rekapitulálja azokat a témákat, amelyekről a megelőző több mint háromszáz oldalon olvastunk, és szerzője a bevezető bekezdésben érzékelteti azt is, hogy amikor agrárpolitikáról beszélünk, a mások mindennapi kenyeréről sem kell megfeledkeznünk.

Remélhetően kiderült az eddigiekből, hogy a könyv szerkesztőinek szándéka teljesült, a válogatás nagyon jó. Természetesen fel lehetne sorolni néhány fontos szerző

fontos cikkét, amely kimaradt. Ezeket azonban az olvasó meg fogja találni a legtöbb tanulmány végén közölt irodalomjegyzékben.

Azt azonban nem lehet elhallgatni, hogy a könyvbe fölvetett tanulmányok fordításának színvonala nemcsak egyenetlen, hanem helyenként alig haladja meg a nyersfordításokét, a matematikai szövegrészek pedig sokszor értelmetlenek. Azt kell gondolni, hogy a kiadóban a kéziratot nem vette kezébe hozzáértő szerkesztő, szöveggondozó, talán korrektor sem látta a levonatot. Nem érdemes példákat idézni a megjelent szövegből. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy nagy kár volna, ha a Századvég is azoknak a kiadóknak a sorába akarna tartozni, amelyeknek a kiadói tevékenysége kis híján kimerül abban, hogy a könyvet támogató köz- és magánalapítványok pénzét átfuttatják a számlájukon.

Lányi Kamilla